

IO SATVRNALIA

om julefeiringens romerske opphav

av Hanne Storm Ofteland

*Vekk, fader Phoebus og strenge Pallas!
Vekk, Muser, ta ferie nå,
vi kaller dere tilbake etter nyttår.
Men løs lenkene, Saturn, kom hit,
og Desember drukken med mye vin,
og leende Glede og løssluppet Vidd,
mens jeg forteller om vår gode keisers glade fest,
og selskapets berusende jubel.*

...
*Tiden falmer ikke denne hellige dagen,
ikke så lenge Latiums fjell står,
ikke så lenge, fader Tiber,
som din by Roma består
og Capitol finnes på jorden.¹*

I våre dager fylt av overflod og kjøpepress frykter mange at julens «opprinnelige» budskap skal gå tapt. Skal sannheten frem, så er det heller slik at desto mer hedensk og materiell julefeiringen blir, desto nærmere kommer vi julens opphav, romernes saturnaliefeing. For julen er ikke noe kristent fenomen. Kirkefedrene forsto tidlig at det var viktig å annektere de hedenske helligdager og fylle dem med et kristent innhold. Men man kan ikke finne spor av feiring av Jesu' fødselsdag verken i Det Nye Testamentet eller i apokryfe skrifter. Dette stoppet likevel ikke kirken, som opp gjennom tidene ved flere anledninger har justert historien for å få den til å passe med dogmene, og således har det seg at i år 336 finner vi for første gang nedtegnet i en kalender (Philocalus' kalender) at Kristi fødselsdag feires den 25. desember. Et barn er født i Betlehem, – eller skulle vi kanskje si «En tradisjon er født i Vatikanet»?

Men, julefeiringen er som sagt mye eldre enn som så, både dens skikker og tidspunktet for den. Sagnkongen Numa, som ga Roma lover, skal ha innstiftet festen. Feiringen ble koblet sammen med romernes mytiske urtid. «*Da, forteller diktere og legender og andre man bør høre på om slike ting, drepte tiden med sin sigd selve himmelsen, sin far, og rådde selv over verden. Det var Saturns tid, sa romerne. Det var Kronos' tid sa grekerne. Det var menneskenes gullalder, sa alle sammen.*»² Myten om en gullalder er felles mytologisk gods i hele verden. Denne tilstanden av opprinnelig perfektjon i en tid da menneskene levde i paradisisk tilstand, side om side med gudene, og i dialog med disse, er så tiltrekkende for mennesker (særlig i overgangstider hvor de kulturelle mekanismer bryter

¹ Statius om Saturnalien under keiser Domitian rundt år 100. Hentet fra: Knut A. Berg, *Julen er utopia* (17. november 2001. <<http://www.human.no/Forskjellig/juleutopia.html>>).

² Berg, *Op. cit.*

sammen) ettersom mennesket er på stadig søken etter viten om de evige verdier. Således fremstiller gullalderen på et metafysisk plan «den evige harmoni som opplyser skapelsens vev».³ Den er et bilde på Logos, – «en til alle tider tilstedeværende virkelighet» for den som er observant nok til å se den.⁴ Og nettopp dette ble hovedkjernen i romernes saturnaliefeyring, – og vel også i vår moderne jul, – ønsket om en lykkelig, paradisisk, glede full høytid.

Romernes religiøse skikker

For de som har lest litt romersk historie er det velkjent at helligdagene var mange (ca 1/3 av årets dager var en eller annen form for festdag), med gladiator kamper, hesteløp, ofringer og festmåltider. Keiserne hadde et svare strev med å holde orden på Romas befolkning, eller *plebs* som var betegnelsen på de ikke fullt så velstående romerne, og *pane et circems* eller brød og sirkus var ikke bare et ordtak men blodig alvor.

Romernes gudedyrkelse fant sted ved offerhandlinger. Den enkelte guddom hadde sitt eget tempel og sin egen dag. Gudens alter sto utenfor selve templet. Hver gud hadde også sitt yndlingsdyr, og man ofret helst et dyr av hunkjønn til kvinnelige guder, og et av hankjønn til de mannlige. I tillegg var det vanlig å ofre lyse dyr til de himmelske guder, og mørke dyr til underverdenen. Offeret vedlikeholdt gudens eget liv, og det var derfor viktig at offeret selv var livskraftig. Guden fikk dyrets vitalier, dvs. hjertet, nyrene og leveren som ble brent på alteret, mens resten av dyret kunne fortæres av menneskene.⁵ Den romerske skikk var at ofringen ble utført med tildekket hode (*capite velato*, man trakk en flik av togaen over hodet). Slik unngikk man å se eventuelle illevarslende omen på himmelen eller rundt. (Ill. 1.) Offerritualet måtte nemlig ikke forstyrres. Dyret ble så smykket med brokete bånd (*vittae*), og i noen tilfeller ble hornene forgylt. Foran alteret strødde man *mola salsa* (mel og salt) på dyrets panne (en handling som ble kalt *immolatio*), og man helte vin på alteret.⁶ Også i følge gammel romersk offerpraksis ble det slakede dyrets involler undersøkt, og hvis man fant tegn på sykdom ble dyret kassert.

Lecisternium

Lecisternium var et fellesgilde med og til ære for gudene. Her forestilte man seg at gudene og menneskene deltok i et festmåltid sammen. Man bar gudsbildet ut av templet og plasserte det på en *lectus*, en liggebenk, slik at alle kunne se at guden var til stede, parat til å nyte bordets gleder,

³ David Fideler, *Jesus Christ, Sun of God: Ancient Cosmology and Early Christian Symbolism* (Wheaton, Ill.: Quest Books, 1993) 165.

⁴ *Ibid.*

⁵ Leo Hjortso, *Romerske guder og helter* (København: Politikens Forlag, 1982) 148.

⁶ Hjortso, *Op. cit.* 149.

det vil si ofrene til dem.⁷ Seremonien er opprinnelig gresk, og romerne skal ha tatt den i bruk i år 399 f.Kr. Etter hvert flyttet romerne lectus inn i templet, og holdt lectisternium innendørs.

Desemberfestene

Selv om det ikke ble holdt noen offentlige leker i desember måned (en måned som for øvrig sto under gudinnen Vestas beskyttelse), overlappet en rekke fester hverandre. Av disse var feiringen av den eldgamle *Saturnalia*-kulten den aller viktigste og mest utbredte. Andre helligdager som også har influert den kristne julen er den relativt sene *Sol Invictus*, samt den eldre *Mithra*-kulten, begge disse ble feiret den 25. desember – på den datoen kirken senere skulle velge som Kristi fødselsdag. Romerne feiret ikke *Brumalia* (vintersolverv) i seg selv, men både Mithra og Sol Invictus er solguder, og deres dag er den 25. desember, som romerne regnet som vintersolverv, og således feires solens seier over mørket. (I tillegg finner vi nedtegnet i den romerske kalenderen en rekke andre festdager i desember, men bare fem av disse er store helligdager: 11. desember, *Agonalia In[digeti]*; 15. desember, *Consualia*; 19. desember, *Opalia*; 21. desember: *Divalia Angeronae (Ost.)*; samt 23. desember: *Larentalia*.⁸)

Saturnalia

Saturnaliefeiringen er en eldgammel feiring som har kommet vestover til Roma to ganger, – først i «den gamle tiden», og så på nytt i keisertiden gjennom den romerske hær.⁹ Den har sitt opphav i Babylonia, og parallell til Saturnaliefeiringen ser vi i den persiske sakeerfest. Saturnalia var opprinnelig en soningsfest hvor man ofret til guden Saturnus.¹⁰ Til å begynne med var offeret mennesker. Etter hvert sluttet man med denne praksisen og tok i bruk dyr i stedet (i dette tilfellet gris).¹¹ Men symbolsk sett fortsatte skikken med «menneskeofring» i bruken av små menneskeformede kaker og leirfigurer som man ga i gave under Saturnalia. (Den tilsynelatende så uskyldige pepperkakemannen vår har altså et ganske blodig opphav.) Den romerske hær fortsatte med menneskeofringen i forbindelse med Saturnalia frem til tidlig 300-tall i hvert fall.¹² Romerne forbandt Saturnus med den før-hellenske guden Kronos som var aktiv i jordens gullalder, og ofringen ble således utført *graeco ritu*, eller på gresk manér med blottet hode.

⁷ Hjortso, *Op. cit.* 23.

⁸ For mer om disse andre fem helligdagene, samt om desembers mindre helligdager, se: H.H. Scullard, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1981) 199–212.

⁹ Karl Vold, «Jesus som Sakær – eller Saturnaliekonge» *Lutherske kirketidende* 47.1 (1910): 249–50. 7. rekke, nr 17.

¹⁰ Denne type fester ble feiret rundt om i hele middelhavsområdet og i Orienten De var svært populære og sto i relasjon til kulten av døende og igjen til liv kommende guddommer. Vold, *Op. cit.* 249.

¹¹ En interessant parallell til vår moderne julefeiring er bruken av gris som hovedingrediens i festmåltidet. Saturns offerdyr var grisen. For jøder (og muslimer) har grisen til alle tider – også i antikken – blitt ansett som uren. At det jødiske Jesusbarnets fødsel da feires med et måltid bestående av gris får en til å undres om ikke også valget av dette dyret kanskje henger sammen med Saturnalia.

Selve saturnaliedagen fant sted den 17. desember, men festlighetene varte gjerne i flere dager. Ned gjennom keisertiden varierte høytiden fra en til syv dager, alt ettersom hva den enkelte keiser syntes passende. I Ciceros tid (106–43 f.Kr.) varte Saturnalia syv dager. Augustus forsøkte å begrense feiringen til tre dager, slik at de sivile domstolene ikke skulle være lukket lenger enn nødvendig, mens Gaius (eller Caligula) forlenget festen til fem dager igjen. Under Saturnalia ble også skoler og butikker lukket, og spill var tillatt i denne perioden.

Feiringen ble innledet den 17. ved Saturnustemplet. Templets hule kultstatue av ibenholt hadde knyttet ullbånd rundt føttene hele året. På denne dagen ble disse båndene løsnet for å symbolisere gudens frigivelse, og det ble helt olje i statuens hulrom. «Da ble han løst fra de lenker hans sønn Jupiter la ham i, og et kort øyeblikk, når året og himmellegemene skiftet kurs, kunne alle igjen leve i verdens barndoms paradis. Det var julens opprinnelige mening.»¹³ Senatet beordret et offentlig gjestebud¹⁴, et *lecisternium* (overtatt i vårt julebord), som startet med ofring av den nevnte grisen utenfor templet ved Kapitols fot (for øvrig det eldste templet nedtegnet av presteskaper). Den romerske historikeren Livius (59 f.Kr.–17 e.Kr.) forteller i sitt storverk *Ab urbe condita libri*¹⁵ at kulten ble reorganisert i 217 f.Kr, og skikken med *lecisternium* ble kanskje innført da.¹⁶ Så kunne festmåltidet begynne. (Ill. 2.) Under måltidet var man iført mindre formelle klær, *synthesis* i stedet for den sedvanlige toga, samt *pilei*, en slags myk hatt, på hodet. (Skikken med hatten lever videre i beste velgående i våre papirhatter i smellbonbonene på kransekaken.) Etter gjestebudet fortsatte feiringen utendørs. Det ble ropt «*Io Saturnalia*» i gatene, – noe tilsvarende «God Jul», og spillopper og løssluppen festing kjennetegnet denne aller mest populære feiringen. (Det fortelles at soldater i den romerske hær ville legge til side så mye som en hel månedslønn for virkelig å kunne slå ut håret under Saturnalia. Her ser vi enda et fellestrekk med vår moderne jul.) Det var vanlig å gi hverandre gaver. Særlig talglys (*cerei*) og de små leir- eller kakefigurene (*sigillaria*) var populære gaver. Men også vin og parfyme var vanlige gavevalg. Under festen ble slaver ofte midlertidig fritatt for sine plikter og rollene ble byttet om: Herrskap spilte slaver og vice versa.¹⁷ Hver husholdning valgte en narrekonge, en *Saturnalicus princeps*, som fungerte som «*festens toastmaster og utrettelige regent over lystige påfunn*»¹⁸. Vi har altså et slags karneval hvor alt er snudd på hodet.

Samtidige beskrivelser

¹² Mer om dette i delkapitlet «Nærmere om Saturnalicus princeps».

¹³ Berg, *Op. cit.*

¹⁴ Hjortso, *Op. cit.* 84.

¹⁵ Oversatt: «Bøkene fra byen [Romas] grunnleggelse».

¹⁶ Scullard, *Op. cit.* 206.

¹⁷ Scullard mener dette kan være en eldre tradisjon, fra de tider da herrskap og tjenere jobbet tettere sammen og husets herre slappet av sammen med sine undersåtter. (Scullard, *Op. cit.* 207.)

¹⁸ Jørn Piø, *Bogen om julen: Historien om julen og dens traditioner*, 2. utg. (N.p.: Sesam, 1990) 181.

Det finnes bevart en rekke samtidige beskrivelser av hvordan saturnaliefeyringen foregikk – til glede for noen, til irritasjon for andre. Romernes populære fest var en nokså støyende begivenhet, og for noen moralister en usedelig foreteelse. Blant andre har Plinius d.y. (62–113 e.Kr.) for all ettertid gitt oss en saturnalieskildring i den bevarte korrespondansen mellom ham og hans venner. Han fikk innrettet et eget, rolig værelse i huset til sitt bruk: “Når jeg trekker meg tilbake til denne paviljonen, er det som om jeg også var borte fra min gård. Og jeg nyter den, særlig ved Saturnaliefesten, når resten av huset gjenlyder av dagens løsslupne støy og glade rop. Slik unngår jeg å legge noen demper på mine folks munterbet, og de likeså på min lesing.”¹⁹ Heller ikke Seneca (4 f.Kr.–65 e.Kr.) satte pris på alt leven fra den glade feiringen av denne helligdagen.²⁰ Satirikeren Lukian skriver på 100-tallet et skrift, *Saturnalia*, hvor han gir følgende rammende resymé av festen: “drukkenskap og fyll, støy, lek og terningspill, valg av konger og festende slaver, nakne mennesker som synger, klapping i skjelvende hender, sotete ansikter, hopping i iskaldt vann” i tillegg til slaver som fritt spotter sine herrer.²¹ Ellers har vi også Statius’ euforiske beskrivelse av saturnaliefesten, som åpnet denne artikkelen, samt fragmenter av en tekst av den gamle latinske poeten Accius (født 170 f.Kr.): “Når de feirer den dagen holder de glade fester både på landet og i byene, og hver mann varter opp sine slaver”.²²

Saturnus

Saturnus var en gammel-italisk gud for jordbruk, som senere ble identifisert med den greske guden Kronos,²³ hersker over tiden, evigheten, tunge betraktninger – og døden. I følge et romersk sagn kom Saturnus som flyktning fra Kreta, forfulgt av sønnen Zevs, og slo seg ned i Latium for å skjule seg der. Den romerske kongen mottok Saturnus og lot ham bosette seg ved foten av Kapitol, hvor vi fremdeles kan se ruinene av gudens tempel. (Ill. 4 og 5.) Saturntemplets fundamenter kan dateres tilbake til 498 f. Kr., men det eksisterende podiet er av langt nyere dato; L. Munatius Plancus lot bygge om templet i 42 f.Kr. Også utseendemessig lånte Saturnus Kronos’ kjennetegn: Han hadde tildekket hode (*velatum caput*) og sigd i hånden, – en misforståelse av hans greske attributt, en krumsabel. Saturnus/Kronos er altså mannen med ljåen, eller døden, noe som vel kommer klart frem i Goyas fryktinngytende verk *Saturn fortærer sine barn*, (ill. 6). Men for romerne var han først og fremst en jordbruksgud.²⁴

Nærmere om Saturnalicus princeps

¹⁹ Hjortso, *Op. cit.* 84.

²⁰ Scullard, *Op. cit.* 206.

²¹ Piø, *Op. cit.* 180–81.

²² Scullard, *Op. cit.* 207.

²³ *Kronos* (lat. *Saturnus*), den yngste av Titanene, sønn av Uranos og Gaia, far til Hades, Poseidon, Zeus, Hestia, Hera og Demeter. Han støtte sin far fra tronen og ble siden selv avsatt av Zeus. (“Kronos,” *Antikkeleksikonet*, 1999.)

²⁴ Hjortso, *Op. cit.* 83.

Den lystige *Saturnalicus princeps*, eller Saturnaliekongen, er identisk med menneskeofferet jeg tidligere nevnte. I riktig gamle dager valgte de festfeirende seg en konge som skulle representere årguden, Saturnus/Kronos. Alle måtte så rette seg etter dennes anordninger så lenge festlighetene varte. Men etter å ha blitt oppvartet og tilbedt for en stakket stund fulgte døden. Narrekongen ble ofret, og den virkelige kongen kunne trolig puste lettet ut.²⁵ Dette var ikke noe uvanlig i gamle sivilisasjoner. Noe som derimot er litt overraskende, er at denne skikken med menneskeoffer under Saturnalia lenge overlevde i den romerske hær. Cicero skriver om dette i *Ad Atticum V*, 20. Kirkefaderen Tertullian (død etter 220) forteller også om denne praksisen. Ja, så sent som under Diokletian (keiser 284–316 e.Kr.) skal dette makabre ritualet fremdeles ha blitt utført av de romerske soldatene.²⁶

Kristus som saturnaliekonge

I en artikkel fra 1910 undersøker Karl Vold hvordan soldatene som vokter Jesus før korsfestelsen gjør bruk av alle saturnaliefeiiringens regler i sin spotting av ham. (Ill. 3.) Han tar utgangspunkt i skildringene Markus- og Mattheusevangelienes forfattere har gitt:

“Soldatene førte nå Jesus inn i borggården og kalte sammen hele vaktstyrken. De kledde ham i en purpurkappe, flettet en tornekrone og satte den på hodet hans. Så begynte de å hilse ham: ‘Vær hilset, du jødernes konge!’ De slo ham i hodet med en stokk, spyttet på ham og la seg på kne og hyllet ham. Da de slik hadde drevet gjøn med ham, tok de purpurkappen av ham og kledde ham i hans egne klær. Så førte de Jesus ut for å korsfeste ham.”

Markus, 15:16–21

I Mattheus 27:27ff leser vi en nesten identisk fremstilling av hendelsene. Mattheus tilføyer kun én detalj som Markus ikke tok med: Soldatene stakk et rør i Jesu høyre hånd – som et slags scepter. Vold forklarer:

“De romerske Soldater fik Lov til at betrakte og behandle Jesus som Saturnaliekonge, og som saadan vilde de, at han skulde dø. Da Jesus var domfældt og blev overgivet til Soldaterne, stod straks Sakæer- eller Saturnaliefestens Skikke levende for dem... Soldaterne tilhørte antagelig den romerske Eskorte og var da Sebastenere, indfødte Syrere. Disse kjendte særlig slige Skikke og deltog mere end gjerne deri. Det var gennem asiatiske Soldater saadanne Skikke var kommet ind i den romerske Hær.”²⁷

Han påpeker også likheten i soldatenes handlinger her og handlingene til den opphissede pøbelen i Aleksandria i 38 e.Kr. da jødekongen Agrippa I ankom Aleksandria på sin reise fra Rom. Jødeforfølgelsen hadde nettopp brutt ut, og i følge Philo tok de jødefiendtlige bråkmakerne, for å håne Agrippa, en mann ved navn Karabas, “satte paa ham en Krone, flettet av en Papyrusplante, hængte om ham et Teppe istedetfor Purpurkaabe ... og gav ham som Scepter et Stykke av en Papyrusplante. En Flok

²⁵ Det skal lenge ha vært vanlig å henrette dødsdømte forbrytere på denne måten. Vold, *Op. cit.* 266.

²⁶ Vold, *Op. cit.* 267.

*Ynglingen samlet sig om ham som Livvagt...*²⁸ Saturnaliefeiiringens skikker var dypt innarbeidet i befolkningen, og en måte å plage fanger på som falt naturlig for de romerske soldatene. Dette tatt i betraktning blir kirkens lån av saturnaliefeiiringen for å feire Jesu fødselsdag noe paradoksal.

Mithra (solens følgesvenn) og Sol Invictus – to mektige solguder

Men også orientalske mysteriekulter som spredte seg i det romerske keiserrike influerer Kristi fødselsdag, – og kanskje også mytene om Kristi fødsel. I tillegg til Saturnalia finner vi to andre guddommer som i høy grad har influert Kristusikonografien og den kristne julefeiiringen: Mithra og Sol Invictus. For å peke på det mest åpenbare først, så hadde både den persiske guden *Mithra* og guden *Sol Invictus* sin dag den 25. desember, på den dato kirken senere skulle fastsette som Kristi fødselsdag. (Altså dagen etter saturnaliefeiiringens slutt.) Solens seier over mørket markeres således behørig.

Mithra (ill. 7A) ble født av et fjell eller av en jomfru i en fjellhule (alt etter hvilken versjon man leser) på den 25. desember, – med noen gjetere som vitne.²⁹ Den senere historien om Jomfru Maria som føder Jesusbarnet er en klar parallell. Mithra var den persiske lysguden Ahura-Mazdas følgesvenn, paktens gud som dømte den troløse. Mithra drepte den ville oxen som Ahura-Mazda hadde skapt, og av blodet som falt ned på jorden oppsto liv og fruktbarhet. Mithra arver etter hvert solens formidlende rolle, og dette kan kanskje forklare hvorfor Mithradyrkelsen bredte seg i keisertiden sammen med soldyrkelsen.³⁰ Han var særlig soldatenes gud i Romerriket, og det finnes utallige mithreer bevart. Bare i Roma og omegn har man funnet rester etter over 100 mithreer. I mange tilfeller er det senere bygget kirker over disse, f.eks. Peterskirken, eller som gjengitt her, mithreet under Sta. Prisca i Roma (ill. 7B.). Og ser man nærmere på oppbyggingen av et mithreum og kirkens kor, er likheten påfallende.

Men vi har flere solguder som smelter sammen i bildet av Jesus Kristus, samt forbildet for denne type synteser. På 200-tallet utnevnet keiser Aurelian en ny gud, *Sol Invictus*, til verdens herre. Under slaget ved Emesa i Syria sikret en guddommelig makt romerne seieren, og her fant Aurelian makten igjen i Solen, El Gabels, tempel. Aurelian innstiftet Sols tempel på Agrippaplassen den 25. desember 270, og dagen ble deretter feiret som *Dies Natalis Solis Invictis*, Den

²⁷ Vold, *Op. cit.* 268–69.

²⁸ Vold, *Op. cit.* 268.

²⁹ David Fideler, *Jesus Christ, Sun of God: Ancient Cosmology and Early Christian Symbolism* (Wheaton, Ill.: Quest Books, 1993) 145. I følge Fideler var flere tidlige kirkefedre bekymret over likhetene mellom Mithra-mytene og -ritualene og den tidlige kirkens fortellinger og ritualer. I tillegg til de ovennevnte fellesnevner ble de innvidde i Mithramysteriet døpt og de deltok i en oppstandelsesscene. I følge Justin deltok også de innvidde i et nadverdsmåltid bestående av vann og brød, selv om det også finnes bevis for at de brukte vin i noen tilfeller. At slike parallelle sakramenter fantes i Mithramysteriene fikk kirkefaderen Firmicius Maternus (rundt 350) til å konkludere med at også “djevelen har sine kristne.” (Fideler, *Op. cit.* 144–45.)

³⁰ Hjortso, *Op. cit.* 221.

Ubeseirete Sols Fødselsdag. *“Tilke bare tok Sol opp i seg El Gabel og Mithras følgesvenn. Han tok også over et utall av forskjellige solguder fra alle keiserrikets folkeslag. Slik var han en forbilledlig gud for et mektig rike på jakt etter samlende idéer.”*³¹ Og nettopp dette gjorde også kirkefedrene. Som Aurelian skapte Sol Invictus som en syntese av andre solguder, så inkorporerte kirken Sol Invictus/Solgudens kjennetegn i Kristus-ikonografien. (Ill. 8.) Også Konstantin var kjent for sin lidenskapelige soldyrkelse. Han la helligdagen til Solens dag. Han lot seg fremstille som en lyskonge. Senere skulle en annen solelsker, Augustin sette presedens for å tolke Kristi som lyset bokstavelig.

Kirken og Saturnalia

For kirken var de hedenske festene lenge et problem. Denne hedenske styggedommen måtte uttrykkes, men hvordan skulle man klare dette når til og med de kristne feiret hedenske dager? Tertullian skriver på 200-tallet for kristne om det problematiske ved at kristne frekventerer hedenske tilstelninger: *“Saturnalia, nyttårs- og midtvintersfester blir besøkt ... presanger kommer og går – nyttårs-gaver – spillene bidrar med støy – banketter bidrar med drønn og bråk!”*³² I *On Spectacles* gir han døpte kristne som fortsetter å delta på disse hedenske festene etter dåpen, en sterk reprimande. Den slags fester av hedensk opphav er ondsinnede av karakter og fremkaller et fantaserende vanvidd. De oppfordrer til råskap, og Tertullian understreker hvor upassende de er for en kristen.³³ Noen år senere, rundt midten av 200-tallet, finner Gregor Thaumaturgus, biskop i Ny-Caesarea den praktiske løsningen på dette problemet: Han omformer de hedenske festene ved å gi dem en kristen karakter. Denne metoden viste seg å være svært vellykket, og kirken gjorde hyppig bruk av den i de påfølgende århundrer. Da kirkemøtet i Nikea fant sted i 325 hadde de kristne allerede mer eller mindre blitt enige om datoer for å feire Kristi fødsel og andre nøkkelhendelser. Dette inkluderte dager dedikert til minnet om forskjellige helgeners martyrium – man skulle minnes viktige episoder i den kristne kalender ved å gi disse fysiske datoer. Slik kunne man også gi et alternativ til de hedenske helligdagene.³⁴ Slik har det seg at mange hedenske skikker har overlevd frem til våre dager, mens deres opprinnelige betydning har gått tapt. Og slik har det seg at vi i stedet for å feire vintersolverv (*brumalia*), eller Saturnalia, *“fremdeles gir hverandre presanger, men nå gjør vi det i Kristi navn.”*³⁵

³¹ Knut A. Berg, *Julelys og andre lys* (17. november 2001. <<http://www.human.no/Forskjellig/julelys.html>>). Min understrekning.

³² Tertullian. *On Idolatry*, kap. XIV. Sitert i: A. E. Welsford, *Life in the Early Church A.D. 33 to 313* (Greenwich, Connecticut: Seabury Press, [1953]) 319. Min oversettelse fra engelsk.

³³ Welsford, *Op. cit.* 319.

³⁴ David Ewing Duncan, *The Calendar: The 5000-year struggle to align the clock and the heavens – and what happened to the missing ten days* (London: Fourth Estate, 1999) 69.

³⁵ Welsford, *Op. cit.* 320.

*Come are those last days that the Sybil sang:
The ages' mighty march begins anew.
Now comes the virgin, Saturn reigns again:
Now from high heaven descends a wondrous race.
Thou on the newborn babe who first shall end
That age of iron, bid a golden dawn
Upon the broad world chaste Lucina, smile:
Now thy Apollo reigns.³⁶*

³⁶ Vergil, *Eclogue* 4. Ca 37 f.Kr. Sitert i: Fideler, *Op. cit.* 168.

Plansjeoversikt (NB! Plansjene er ikke med i denne utgaven av artikkelen!):

ILL. 1:

Keiser Marcus Aurelius forretter et offer på Forum Romanum. Ca. 175 e.Kr. Palazzo dei Conservatori, Roma. *Romerske guder og helte.* Av Leo Hjortsø. København: Politikens Forlag, 1982. 127.

ILL. 2:

[Uidentifisert maleri av Saturnalie-gjestebudet]. 1800-tallet?. *Julelys og andre lys.* Av Knut A. Berg. 17. november 2001. <<http://www.human.no/Forskjellig/julelys.html>>.

ILL. 3:

Giotto di Bondone. *Bespottelsen av Kristus.* 1302–05. Cappella degli Scrovegni, Padua. *Giotto di Bondone, about 1267–1337.* Av Anne Mueller von der Haegen. Köln: Könemann, 1998. 71.

ILL. 4:

Skjematisk oversikt over bygningene på Forum Romanum i begynnelsen av det 3. årh. e.Kr. [1982?]. *Romerske guder og helte.* Av Leo Hjortsø. København, Politikens Forlag, 1982. 19.

ILL. 5:

Ruinene av Saturn-templet på Forum Romanum. 42 f.Kr. *Oldtidens bygningsverden.* Av. H.P. L'Orange og Thomas Thiis Evensen. Oslo: Dreyer, 1978. Ill. 24.

ILL. 6:

Francisco Goya. *Saturn fortærer sine barn.* Detalj. 1819–23. Museo del Prado, Madrid. *Saturnus.* 17. november 2001. <<http://www.melkstavik.no/haiene/realia/saturn.htm>>.

ILL. 7A:

Mithra dreper oxen. Trolig 2. årh. e.Kr. Roma. *Persian Myths.* Av Vesta Sarkhosh Curtis. London: British Museum Press, 1993. 16.

ILL. 7B:

Underjordisk mithreum. Sta. Prisca, Roma. *Romerske guder og helte.* Av Leo Hjortsø. København, Politikens Forlag, 1982. 221.

ILL. 8:

Kristus som Solguden (Helios). Begynnelsen av 4. årh. Peterskirken, Roma. *Det gammelkristne maleri.* Av Pierre du Bourguet. Oslo: Gyldendal, 1965. Pl. 130.

Litteraturliste

- Balsdon, J.P.V.D. *The Emperor Gaius (Caligula)*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1977.
- Berg, Knut A. *Julelys og andre lys*. 17. november 2001. <<http://www.human.no/Forskjellig/julelys.html>>.
- . *Julen er utopia*. 17. november 2001. <<http://www.human.no/Forskjellig/juleutopia.html>>.
- Berg, Knut Anders, Liv Berit Tessem og Kjetil Wiedswang. *Julen i norsk og utenlandske tradisjon*. Oslo: Gyldendal, 1993.
- Christmas: a multicultural festival*. 17. november 2001. <<http://www.acn.net.au/articles/1998/11/xmas.htm>>
- Cosman, Madeleine Pelter. *Medieval Holidays and Festivals: A Calendar of Celebrations*. London: Piatkus, 1984.
- Duncan, David Ewing. *The Calendar: The 5000-year struggle to align the clock and the heavens – and what happened to the missing ten days*. London: Fourth Estate, 1999.
- Fideler, David. *Jesus Christ, Sun of God: Ancient Cosmology and Early Christian Symbolism*. Wheaton, Ill.: Quest Books, 1993.
- Fuchs, J.W. *Antikkeksikonet*. Oslo: Aschehoug, 1999.
- The History of Christmas*. 17. november 2001 <<http://www.holidays.net/christmas/story.htm>>.
- Hjortsø, Leo. *Romerske guder og helte*. København: Politikens forlag, 1982.
- Haarberg, Jon Marius. "The Emperor as a Saturnalian king: On the title of *Apocolocyntosis*." *Symbolae Osloenses* 57 (1982): 109–14.
- Livy. *The Early History of Rome: Books I–V of 'The History of Rome from its Foundation.'* Harmondsworth: Penguin, 1971.
- "Christmas." *The New Encyclopædia Britannica. Micropædia*. 15. utg. 1989.
- Piø, Jørn. *Bogen om julen: Historien om julen og dens traditioner*. 2. utg. [N.p.]: Sesam, 1990.
- Saturnalia*. 17. november 2001. <http://www.itsa.ucsf.edu/~snlrc/encyclopaedia_romana/calendar/saturnalia.html>.
- Saturnalia – julens föregångare*. 17. november 2001 <<http://www.berga.eslov.se/latin/saturnalia.htm>>.
- Scullard, H.H. *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1981.
- Shotwell, Janet. *Winter Solstice: The Unconquered Sun*. 17. november 2001. <<http://www.shambhala.org/arts/fest/unconquered.html>>.
- Vold, Karl. "Jesus som Sakæer – eller Saturnaliekonge" *Lutherske kirketidende*. 47.1 (1910): 246–50, 266–70. 7. rekke, nr 17.
- Welsford, A.E. *Life in the Early Church A.D. 33 to 313*. Greenwich, Connecticut: Seabury Press, [1953].